

Skubała-Tokarska, Zofia

Ocena dotychczasowej działalności oraz perspektywy rozwoju dalszych prac Komitetu i Zakładu Historii Nauki przy Prezydium PAN

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 2/2, 436-442

1957

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

prof. Bukowski, prof. Olszewicz, prof. Radwan, dr Przykowski, dr Czarnecki, postanowiono poszerzyć skład dotychczasowej Komisji i powierzyć jej generalne przedyskutowanie sprawy muzeów nauki i techniki i co się z tym łączy zabezpieczenia dowodów rzeczowych (całokształt tej sprawy winien być przedstawiony na szerszym forum poza Akademią z intencją, by muzea nauki i techniki miały swój wyodrębniony zarząd). W skład poszerzonej Komisji weszliby prof. prof. Małkowski, Konopka, Olszewski, Estreicher, Bukowski, Radwan, dr Przykowski, doc. Wiślicki, dyr. Ciężkowski, prof. Malinowski, przedstawiciele Instytutu Historii Kultury Materialnej oraz dyrektorzy muzeów terenowych.

Obok tego zebrani podjęli decyzję, przeciwstawiającą się zamierzeniom decentralizacji muzeów naukowych i technicznych, która winna w Prezydium PAN zbiec się z analogiczną uchwałą I Wydziału przeciwstawiającą się decentralizacji muzeów w ogóle.

Szereg dyskutantów, m. in. prof. prof. Hubicki, Birkenmajer, Olszewicz, doc. Szpilczyński, doc. Michalski i inni, zabrało głos względnie zgłosiło szczegółowe uwagi odnośnie planu badań Komitetu i Zakładu na rok 1957 oraz ich sprawozdań za rok 1956. Wyjaśnień w tych sprawach udzielał prof. Suchodolski, doc. Voisé, doc. Kolankowski i mgr Skubała.

Na marginesie planu mówiono również o szeregu trudności związanych z prowadzeniem prac badawczych w zakresie historii nauki (np. na przykładzie historii medycyny dr Szpilczyński mówił o konieczności współpracy w odpowiednich zespołach filologa-historyka paleografa i lekarza dla zbadania materiałów źródłowych). Prof. Gaweł przedstawił ramowy plan prac przyszłego Zespołu Historii Geologii, który na prośbę Komitetu zorganizowałby w I kwartale 1957 roku. Dr Dembińska podkreśliła wagę współpracy między Komitetem i Instytutem Historii Kultury Materialnej szczególnie na odcinku prac nad historią górnictwa i hutnictwa, natomiast należałoby bardziej zacieśnić współpracę nad historią rolnictwa i historii techniki budowlanej. Przedstawiciel Ośrodka Dokumentacji i Bibliografii Naukowej PAN w zastępstwie dr Szwejcerowej wyjaśnił, iż nie zachodzi dublowanie prac między Komitetem i Ośrodkiem, jak również przychylił się do wniosku Komitetu o przekazanie Zakładowi Historii Nauki księgozbioru naukoznawczego będącego poprzednio własnością Kasy Mianowskiego.

Poruszona sprawa Muzeum M. Skłodowskiej-Curie nie została wyjaśniona z powodu wyjazdu prof. Złotowskiego, kierownika Muzeum, do Chin.

Na zakończenie zebrania podjęto uchwałę zatwierdzającą wytyczne rozwoju dalszych prac Komitetu i Zakładu i ich plan badań na rok 1957 oraz przyjęto sprawozdania Komitetu i Zakładu za rok 1956.

OCENA DOTYCHCZASOWEJ DZIAŁALNOŚCI ORAZ PERSPEKTYWY ROZWOJU DAJSZYCH PRAC KOMITETU I ZAKŁADU HISTORII NAUKI PRZY PREZYDIUM PAN

Komitet Historii Nauki powołany w 1952 r. początkowo przy Wydziale Nauk Społecznych, a z kolei przekształcony w Komitet międzywydziałowy przy Prezydium Akademii pomysłany był od początku jako ten organ PAN, którego głównym celem miało być inicjowanie, prowadzenie i koordynowanie sze-

roko zakrojonych, systematycznych badań nad dziejami całej nauki polskiej oraz jej powiązaniem z nauką światową ze szczególnym uwzględnieniem wkładu naszych uczonych do nauki światowej we wszystkich dziedzinach.

Badania te miały pozwolić na opracowanie historii nauki polskiej oraz jej periodyzacji w ścisłym powiązaniu z określonym układem sił i stosunków wytwórczych i z całością procesów kulturalnych oraz ukazać postępowe tradycje nauki polskiej i naświetlić jej wpływ na przemiany społeczne w poszczególnych okresach rozwoju.

Należy podkreślić, że koncepcja historii nauki, w walce o którą wielkie zasługi położył inicjator Komitetu rektor Zygmunt Modzelewski, nosi szereg cech różniących ją od badań prowadzonych w Polsce w przeszłości — w tej dziedzinie:

1. Ujmowanie rozwoju nauki we wzajemnej łączności z rozwojem wszystkich innych dziedzin życia społecznego (w przeciwieństwie do izolowanego traktowania dziejów nauki).
2. Wykazywanie prawidłowości rozwoju nauki jako zjawiska społecznego (w przeciwieństwie do traktowania osiągnięć nauki jako wyniku geniuszu jednostek lub szczęśliwego przypadku).
3. Analizowanie drogi postępu w nauce i walki z zacofaniem (w przeciwieństwie do koncepcji jednolitego traktowania całej przeszłości nauki, jako równoważnościowej).
4. Traktowanie historii nauki nie tylko jako sumy dziejów dyscyplin szczegółowych, ale również i jako dziejów ukazujących złożoną problematykę wspólną różnym dyscyplinom.
5. Wykazywanie rosnącego znaczenia nauki dla życia i poglądu na świat oraz większych rzesz ludzi (w przeciwieństwie do dawniejszego ograniczania nauki przez religię i metafizykę).

Realizacją wytyczonych zadań zająć się miał Komitet Historii Nauki, a od połowy roku 1954 również pomocnicza placówka badawcza — Zakład Historii Nauki.

Początkowy okres prac cechuje duży rozmach i optymizm w zakresie perspektyw rozwojowych. Powołuje się dwa zespoły — Odrodzenia i Oświecenia, obejmujące okresy najbardziej postępowe w nauce polskiej. Pierwszy z nich kontynuuje prace Sesji Odrodzeniowej w zakresie historii nauki, drugi przejął badania nad historią dziejów Oświecenia. W związku z przewidywanymi na szeroka skalę obchodami 10-lecia nauki w Polsce Ludowej, z dużym wkładem energii i środków pieniężnych powołuje się szeroki aktwy naukowców dla opracowania tego problemu. Podjęto również prace (które nie doszły do skutku) nad powołaniem zespołów dla XIX w. i 20-lecia międzywojennego. Dla badań nad historią poszczególnych dyscyplin powołano Sekcję historii nauk społecznych oraz Sekcję historii techniki i nauk technicznych, mające koordynować i prowadzić prace nad historią poszczególnych dyscyplin wchodzących w zakres tych sekcji. W 1953 roku przejmuje Komitet również prace zapoczątkowane przez Sesję Kopernikowską. Jako organ Komitetu powołane zostają do życia „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej” oraz „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“.

W latach 1954—1956:

1. Uruchomiono dalsze sekcje (odpowiedniki Wydziałów PAN), a mianowicie: historii nauk biologicznych i medycznych oraz historii nauk matematycznych, astronomicznych, chemicznych i geologo-geograficznych oraz 18 zespołów odpowiadających odpowiednim dyscyplinom względnie gałęziom techniki. Wciągnięto do prac tych ok. 250 osób.

2. Powołano do życia Zakład Historii Nauki i rozbudowano jego pracownię (Lublin, Wrocław), niestety — jak wyżej wspomniano — wobec braku etatów, dotychczas na ogół jedno lub dwuetatowo.

3. Zainicjowano i prowadzono prace monograficzne bądź bibliograficzne (często dopiero kwerendy, gromadzenie materiałów) z historii nauki w okresie Renesansu i Oświecenia, z historii zoologii, medycyny, weterynarii, rolnictwa, matematyki, fizyki, chemii, astronomii, geografii, geodezji, górnictwa, budownictwa, metalurgii (z odlewnictwem), techniki filmowej, techniki transportu.

Zastrzec się należy, że pracom tym daleko jeszcze do ambitnych celów, jakie Komitet sobie stawia, to znaczy prowadzenia prac syntetycznych; są to prace wycinkowe, cząstkowe, omawiające bądź historię wybitnych postaci z zakresu historii nauki, bądź instytucji naukowych czy placówek lub zrzeszeń. Część prac ma wreszcie charakter, jak wspomniano, bibliograficzny lub też na nowo opracowywanych źródeł.

Ankiety Komitetu pozwoliły na uchwycenie badań prowadzonych na wyższych uczelniach, z reguły indywidualnych; katedry historii nauki istniały wyjątkowo na medycynie i to dopiero po pięcioletniej przerwie wznowiono w 1956 r. na nich wykłady. Komitet był inicjatorem powołania katedry historii nauki w Politechnice Warszawskiej. Historią medycyny zajmowała się również Komisja Historii Medycyny przy Ministerstwie Zdrowia.

Na apel Komitetu zgłosiło się również szereg zainteresowanych tą dziedziną wiedzy osób z instytutów resortowych i praktyków, zwłaszcza z dziedziny techniki czy nauk biologicznych.

W toku realizacji wytyczonych celów i podjętych prac organizacyjnych występowało szereg trudności, które w ostatecznej konsekwencji ograniczały prace Komitetu i Zakładu i ich perspektywy, a w każdym razie przesunęły bardzo w czasie termin ich wykonania.

Do najbardziej charakterystycznych zagadnień utrudniających realizację badań, jakie wyłoniła analiza żmudnych, codziennych poczynąń Komitetu, należy zaliczyć:

1) Brak dostatecznego-rozeznania w istniejących materiałach bibliotecznych i archiwalnych, znajdujących się w kraju i za granicą, a dotyczących nauki polskiej i powiązań z nauką zagraniczną, a co za tym idzie konieczność przeprowadzenia licznych prac bibliograficznych, kwerend archiwalnych, nie mówiąc o koniecznych wyjazdach za granicę. Szereg np. zbiorów archiwalnych jest dotychczas nie tylko nie wykorzystanych przez badaczy historii nauki, ale w ogóle nie uporządkowanych i z tego powodu niedostępnych.

2) Z traktowania historii nauki jako dyscypliny drugorzędnej, marginesowej w stosunku do właściwego rozwoju poszczególnych dyscyplin, wynika fakt, że kadra naukowców poświęcających się całkowicie zagadnieniom historii nauki w Polsce niemal nie istnieje. Niemal każdy ze starszych naukowców

piastuje w pierwszym rzędzie przynajmniej jedno stałe zajęcie. W dużej mierze jest to również związane z sytuacją ekonomiczną w Polsce. Wskutek tego istniejący narybek naukowy w tej dziedzinie, który miałby zainteresowanie i możliwość poświęcenia się całkowicie historii nauki (wskazuje na to przykład Zakładu), nie ma dostatecznej opieki i kierownictwa naukowego ze strony samodzielnych pracowników nauki, którzy, obciążeni pracami dydaktycznymi, kierowniczymi i badawczymi w swoich dyscyplinach, nie mogą poświęcić im należytego czasu.

3) Nader skomplikowaną, nawiązując do poprzedniego punktu, okazała się również istniejąca sytuacja w zakresie już prowadzonych badań nad historią nauki w Polsce. W samej Akademii okazało się, że niektóre instytuty mają zorganizowane pracownie tego rodzaju (geografia, zoologia, filozofia, ekonomia), inne natomiast od tych badań jak najgoręcej się odżegnywują. Dalszą komplikacją był fakt, że część prowadzonych badań (np. w ekonomii) ma charakter podręczników uniwersyteckich, a nie źródłowych opracowań.

4) Niepoślednią wreszcie komplikacją dla rozwoju pracy Komitetu i Zakładu stał się brak odpowiednich środków finansowych i etatów oraz utrudniające specyficzną działalność Komitetu przepisy administracyjno-finansowe.

W wyniku wyżej wspomnianych trudności podstawą systemu prac Komitetu i Zakładu musiała być koordynacja badań prowadzonych w najrozmaitszych placówkach wzgl. przez osoby zainteresowane pracujące indywidualnie. Przejawem koordynacji i inicjowania prac było zlecenie badań, ograniczane jednak przepisami państwowymi, zmierzającymi do zmniejszania płatnych zleceń, a zastępowanie ich etatami. Z drugiej strony ilość osób wciągniętych do prac nad historią nauki, rozproszenie ich po całej Polsce i po różnych placówkach, często uboczne zainteresowanie historią nauki uniemożliwiają skupienie ich w formie jednorodnych pracowni Zakładu Historii Nauki. Stąd powstał zupełnie specyficzny charakter Zakładu nie mający prawdopodobnie odpowiednika w żadnym z zakładów Akademii, jest to bowiem grono pracowników naukowych z najrozmaitszych dyscyplin, które bądź tworzą trzon organizacyjny i kierowniczy swego rodzaju pracowni (gdzie 90% zespołu jest na pracach zleconych), bądź są to nieliczni jeszcze pracownicy dyscyplin, w których badania nad ich historią nie były zupełnie prowadzone i stanowią zaczątek zapełnienia luk, bądź wreszcie młodzi pracownicy nauki chcący się całkowicie poświęcić badaniom dziejów nauki.

Stąd też kierownictwo tego rodzaju zespołem ludzi rozproszonych po całej Polsce (Lublin, Kraków, Wrocław, Gdańsk) mogło być w najlepszym razie kierownictwem organizacyjno-administracyjnym.

Dotychczasowe osiągnięcia Komitetu i Zakładu w zakresie badań przez nie prowadzonych można by krótko streścić w sposób następujący:

1. Historia nauki w okresie Odrodzenia. — Wydobycie głównych kierunków, dążeń, postaci w dziejach nauki renesansowej w Polsce wzgl. danie nowej interpretacji materiału dotychczas opracowanego z tego zakresu.

2. Historia nauki w okresie Oświecenia. — Ujęcia monograficzne szeregu postaci ludzi nauki okresu Oświecenia oraz dziejów organizacji nauki w tym okresie.

3. Historia nauk biologicznych i medycznych. Prace bio i bibliograficzne (Bojanus, Wałęcki, Ślósarski, Słownik Weterynarzy, bibliografie rolnicze), za-

gadnienia organizacji nauki (Uniwersytet Wileński, Szkoła Rolnicza w Czerlichowie).

4. Historia nauk mat.-fizycznych, chemicznych, astronomicznych i geologiczno-geograficznych. Głównie prace z zakresu rozwoju chemii w Polsce, astronomii oraz geografii i kartografii polskiej.

5. Historia techniki i nauk technicznych. Najbardziej zaawansowane są prace z zakresu historii górnictwa, hutnictwa i odlewnictwa. Badania nad dawną techniką hutniczą doprowadziły na terenie Gór Świętokrzyskich do odkrycia starych pieców z okresu łąńskiego. Odkrycie to pozwoli zapewne na wyciągnięcie ważnych wniosków w trakcie prowadzonych badań laboratoryjnych. Również pierwsze badania laboratoryjne nad wykopalskami żelaza lat późniejszych doprowadziły już do interesujących wyników. Ukończono prace nad historią steru.

Należy zaznaczyć, iż szereg prac prowadzonych przez zespoły Odrodzenia i Oświecenia Zakładu Historii Nauki zostanie wykorzystanych przez poszczególne zespoły sekcji Komitetu (np. w zakresie historii matematyki praca o Pułdowski, w zakresie historii medycyny praca dra Szpilczyńskiego pt. *Anatomia człowieka w dobie Odrodzenia* itd.).

Prace bibliograficzne prowadzone są w przeważającej mierze przez Ośrodek Bibliografii i Dokumentacji Naukowej PAN przy współpracy z Komitetem i Zakładem H. N.

6. W ramach Komisji Kopernikowskiej przy Prezydium Komitetu prowadzone są prace nad *Opera Omnia* M. Kopernika.

7. W ścisłym związku z prowadzonymi pracami badawczymi pozostają sesje podsumowujące bądź stawiające opracowywane zagadnienie. Dotychczas odbyły się:

a) Sesja objazdowa poświęcona 1) działalności Staszica (200 rocznica urodzin) w woj. kieleckim na polu organizacji przemysłu oraz 2) ochronie zażytków techniki na tamtejszym terenie.

b) Sesja poświęcona 400 rocznicy śmierci G. Agricoli.

c) Sesja poświęcona działalności Jasińskiego.

d) Sesja poświęcona 200 rocznicy śmierci Jana Śniadeckiego.

W przygotowaniu kilkudniowa sesja robocza podsumowująca, a przede wszystkim ustalająca dalsze prace w dziedzinie historii nauki w skali krajowej.

8. Większość prac ukazuje się względnie ukaże się drukiem w następujących wydawnictwach Komitetu:

a) „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“ — periodyczny organ Komitetu i Zakładu przynoszący krótsze prace (fragmenty lub streszczenia obszerniejszych opracowań), doniesienia z bieżąco prowadzonych badań, obszerny dział recenzji, kronikę z prac i posiedzeń Komitetu i Zakładu ew. innych ośrodków prowadzących prace z historii nauki.

b) „Studia i materiały z dziejów nauki polskiej“ — poprzedni organ nieperiodyczny Komitetu i Zakładu, wychodzący obecnie w seriach odpowiadających Sekcjom Komitetu, a zawierający prace średniej wielkości (kilkunastkowe) w szczególności nadające się do dyskusji

c) „Monografie z dziejów historii nauki i techniki“ zawierające oddzielne monografie. Wśród nich w druku znajdują się: *Szkola Główna Koronna w okresie wizytacji Kołłątaja*; *G. Agricola*; *Sebastian Petrycy — człowiek Odrodzenia*; *Wawrzyniec Surowiecki jako uczoney*.

d) „Źródła do dziejów nauki i techniki“.

e) W ramach Komitetu jako wynik prac szerokiego zespołu uczonych wydane zostało dzieło pt. *10 lat rozwoju nauki w Polsce Ludowej*.

f) Pod nadzorem Komisji Kopernikowskiej Komitetu wydane zostało w 4 językach sprawozdanie z Sesji Kopernikowskiej PAN.

Komitet Historii Nauki analizował wielokrotnie, krytycznie działalność własną i Zakładu, dostrzegając rozstrzelanie dotychczasowych prac i niedostateczne wykorzystanie niektórych pracowników Zakładu Historii Nauki. Widział trudności powiązania badań nad historią dyscyplin z badaniami problematyki ogólnej.

Wnioski na przyszłość idą w dwóch kierunkach:

I — naukowym:

1) Koncentracja tematyki prac Komitetu i Zakładu (przy pełnym ich zharmonizowaniu wzajemnym) wokół dziejów poszczególnych dyscyplin nauki w Polsce na tle porównawczym europejskim.

2) Studia nad historią nauki jako całości obejmujące problematykę filozofii i metodologii nauki, jej uwarunkowania ekonomicznego i społecznego, jej form instytucjonalnych i organizacyjnych, jak również gospodarczych i społecznych skutków postępu naukowego w rozwoju historycznym.

Oba te zadania — historia dyscyplin poszczególnych i historia nauki jako całości muszą być opracowywane jako jedna organiczna całość — nie można ich w żadnym razie rozrywać.

3) Osobnej zmiany wymagają prace Komisji Kopernikowskiej, której głównym zadaniem w chwili obecnej jest przygotowanie *Opera Omnia*. Jej prace winny stać się podbudową przygotowań do obchodu 500 rocznicy urodzin Kopernika, która winna być organizowana na skalę światową w oparciu o UNESCO. W tej sprawie Komitet złoży odpowiedni memoriał.

II — organizacyjnym:

1) W zakresie organizacji Komitet Historii Nauki nie zamierza monopolizować badań, ale nawet przeciwnie, starać się o koordynację badań prowadzonych w placówkach PAN, w wyższych uczelniach, placówkach resortowych, archiwach i bibliotekach.

2) Przebudowa Zakładu Historii Nauki pójdzie głównie w kierunku tworzenia kilkuosobowych samodzielnych pracowni, szczególnie terenowych (provincialnych), dla studiów nad historią dyscyplin szczególnie zaniedbanych i co do których nie istnieje możliwość uruchomienia w specjalistycznych komórkach (np. fizyka, chemia, astronomia, matematyka, botanika) oraz w kierunku tworzenia zespołu powołanego do systematycznej pracy w zakresie metodologicznej, socjologicznej i psychologicznej problematyki rozwoju nauki w dziejach, zwłaszcza w Polsce. Po tego rodzaju przebudowie prac Zakładu i jego konsolidacji pod względem organizacyjnym Komitet widzi przekształcenie go w samodzielny Instytut Historii Nauki.

3. Dalsza rozbudowa kontaktów międzynarodowych i ścisłej współpracy tak z Międzynarodową Unią i Akademią Historii Nauki, jak i z ośrodkami i naukowcami ZSRR, krajów demokracji ludowej i krajów Europy zachodniej.

Z. Skubała

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI ZBIORÓW I KOLEKCJI DZIAŁU „SPUŚCIZN“ ARCHIWUM PAN

Zgodnie z zapowiedzią ogłaszamy dziś drugi komunikat¹ o nabytkach działu „Spuścizn“ Archiwum PAN, włączonych do jego zbiorów w okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 1956 r. Otrzymały one numerację ciągłą nawiązującą do poprzednio przyjętej.

Układ graficzny notatki informacyjnej pozostaje bez zmian. Celem wydobycia istotnych walorów materiałów i ułatwienia wykorzystania notatek zdecydowano się rozbić każdą z nich na dwie części, z których pierwsza podaje w najbardziej skróconej formie podstawowe informacje o osobie uczonego-twórcy spuścizny (daty urodzin i zgonu, gałąź nauki, której się poświęcał, ostatnio zajmowane stanowisko naukowe), druga zaś dane o zawartości spuścizny.

Materiałom, a co za tym idzie notatkom, nadano układ alfabetyczny w obrębie akcesji rocznej.

W odróżnieniu od zasad wyłuszczonech we wstępie do „Przeglądu“ z roku ubiegłego pominięte zostały tym razem odosobnione rękopisy prac naukowych — które nie wchodzi teraz w skład działu „Spuścizn“ Archiwum, lecz są włączane do powstającej kolekcji materiałów luźnych działu VII (kolekcji) Archiwum PAN.

III — 26 Materiały Stefana Bryły, konstrukcje stalowe, statyka, ok. 0,40 mb.

Stefan Bryła (1886—1943), specjalista statyki i budownictwa inżynierskiego, głównie w zakresie konstrukcji stalowych i żelazobetonowych, mostów i budowli wysokościowych, prof. Politechniki Lwowskiej i Warszawskiej.

Materiały obejmują dokumenty biograficzne, rękopisy, notatki i zapiski dotyczące zagadnień ogólnoinżynierskich, statycznych, konstrukcyjnych, (konstrukcji żelbetowych, spawanych, stalowych i mostowych), rysunki i obliczenia techn.

— zakup

III — 27 Materiały Władysława Deszczki, geografia, ok. 0,15 mb.

Władysław Deszczka (1882—1941), geograf, asystent Uniw. Poznańskiego, pracownik naukowy Wojsk. Instytutu Geograficznego.

Materiały obejmują: rękopisy prac, artykułów i recenzji, częściowo niedrukowane, m. in. „Podręcznik geografii Europy“, „Dziennik podróży do Rumunii“.

¹ Zob. Przegląd zawartości zbiorów i kolekcji działu „Spuścizn“ Archiwum PAN, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“ nr 2/1956, s. 469—474.